

onder deze aan de Birma-spoorweg ingezette *romoesja's* 'een sterfte van 80 en zelfs 90% had voorgedaan.'¹ Belast met uitermate zwaar werk, lijdend onder een tekort aan voedsel en verstoken van alle medische zorg, waren zij bovendien door de Japanners op de hardste wijze aangepakt. 'Sommigen van ons', zo herinnerde zich later een van de aan de Birma-spoorweg ingezette Knil-officieren,

'lukte het wel eens, een gesprek met de Javanen aan te knopen, maar dezen waren altijd nog bang dat de Jap het zou merken. Wat ze dan vertelden, was ontstellend. De Jap had niet het minste medelijden. Zij die koorts (malaria) hadden, werden soms door de Jappen de hele dag in de *kali* gezet met alleen het hoofd boven water, zogenaamd om af te koelen. Anderen die te zwak waren om te werken, werden soms een boom ingejaagd waarvan de takken boven de stromende *kali* hingen. Als ze dan door uitputting zich niet langer konden vasthouden, vielen ze in de *kali* en werden door de stroom meegevoerd.'²

Hoevelen zijn elders en op andere wijzen de dood ingejaagd? Het is niet bekend.

Vaststaat dat van de ca. 120 000 naar Sumatra getransporteerde *romoesja's* nog geen 23 000 in leven zijn gebleven, van de 31 000 die naar Singapore en Malakka zijn gezonden, ca. 10 000 en van de 31 700 die op Brits-Borneo werden ingezet, slechts ca. 2 500. Bekend is voorts dat een grote groep die op Nederlands-Borneo aan het werk gezet werd om dwars door het oerwoud het noordelijk traject van de weg Bandjermasin-Samarinda aan te leggen, in het geheel geen overlevenden heeft gekend. Na de oorlog was de algemene aanvaarde schatting dat van alle *romoesja's* die gedwongen waren Java te verlaten (en dat zijn er dus aanzienlijk, misschien wel zeer aanzienlijk méér geweest dan de voor de periode juni '43-juli '45 vermelde 294 100), slechts ca. 77 000 naar Java zijn teruggekeerd.³

¹ J. S. Krom: Rapport, 21 sept. 1945, p. 4 (IC, 5 228). ² J. van Baarsel: 'Onder de Jappen', p. 67 (IC, 81 359). ³ Slechts enkele honderden keerden terug vóór het einde van de oorlog, t.w. in juli en in de eerste helft van augustus '45. Zij werden toen demonstratief verwelkomd. Ca. driehonderd bijvoorbeeld die op 1 augustus in Semarang aan land gingen (niet bekend is, waar zij vandaan kwamen), werden door de resident verwelkomd, ontvingen een geldbedrag en kregen kleding uitgereikt. Radio Djakarta berichtte dat hier 'talrijke Japanse en Indonesische functionarissen' bij aanwezig waren. Er werd gezinspeeld op de velen die *niet* teruggekeerd waren: 'Talrijke toespraken werden gehouden waarin gezegd werd dat geen onafhankelijkheid verkregen kon worden zonder dat offers gebracht werden en bloed werd vergoten.' (*Nigis: Monitoring Report* no. 1485, IC, L 69).